

Üç yıl Cürcan'da eğitim gören Gazali Tus şehrine dönmek için yola çıkmıştı. Bir müddet sonra Gazali'nin birlikte seyahat ettiği kervanın önü eşkiyalar tarafından kesildi. kervanı yağmalayan eşkiyalar Gazali'nin ders notlarına da el koydular. Gazali eşkiyaların reisine giderek: "Bu ders notları için memleketimi terk ettim, üç yıl Cürcan'da eğitim aldım, bütün çalışmalarım bu notların içerisinde" diyerek ders notlarını geri istedi. Eşkiyaların reisi ise ironik bir üslupla "bildiğini iddia ediyorsun, ancak senden bunları alınca bilgisiz kalıyorsun, bu nasıl iş?" deyince Gazali dogmatik uykusundan uyandı. Bu sözden çok etkilenen Gazali bundan sonra öğrendiği her şeyi iyice ezberledi. 12.000 sayfa ezberlemeden de kitap yazmadı.

Gençliğinde Cürcan'da yazdığı ders notlarını yol kesicilerin reisinden geri almak için ricada bulunduğu gün, çok geçmeden kendisinin yazacağı kitap ve derslerinden alınacak notların Horasan'dan Şam'a ve Kudüs'e kadar her yerde elden ele dolaşacağını ve Kur'an ve hadislerden sonra en fazla kendisinden referans yapılacağını muhtemelen aklının ucundan bile geçirmemişti. Ömrünün çoğu hatta uzlet ve inziva yılları bile aslında kitap telifiyle geçmişti. Medreseden kaçış bile O'nu kitap telifi işinden alıkoymamıştı. Zira medresede alıştığı tedris hayatından uzaklaşmasının vermiş olduğu üzüntüyü bile kitap telif ederek gidermekteydi. Böylelikle ilk kitabı olan

et-Talika fi furui'l-Mezheb

'i yazdı. Daha sonra da

hocası

Ebu'l-Meali el-Cüveyni'nin derslerinde tuttuğu özetler ve onun düşünceleri ile ilgili yazmış olduğu

el- Menhul fi Usulî'l-Fıkh

adlı kitap ortaya çıkmıştır.

Aslında hayatı boyunca zamanının neredeyse tamamını mütalaa, tefekkür ve araştırma veya ibadetle geçirmekteydi. Eğer bunlardan biriyle meşgul değilse o an kesinlikle kitap yazmakla meşgul oluyordu. Sürekli kitap yazıyor veya not alıyordu. Okuduğu ve düşündüğü her konuda, Kur'an, hadis, fıkıh, kelam, mantık, felsefe ve tasavvuf hemen her alanda yazmaktaydı.

Ömrünün sonuna

doğru

k

endisi tarafından

yazılmış olan bir mektupta din ile alakalı 70'in üzerinde eser kaleme aldığını söylemişti. Eserleri hakkında abartılı rakamlar verenler oldu. Hatta eserlerinin 200-300 civarında olduğundan bahsedildi. Ancak bunlar gereçeği yansıtmamaktadır. Bu abartılı rakamların gerçek dışı olmasına rağmen Gazali'nin 70 civarında eser yazdığını görebilmekteyiz. Gazali'nin eserlerinin çokluğu nedeniyle elbette hayret edenler olmuştur. Bu kadar çok eser yazmış olması Gazali'nin bulunduğu konumdan dolayı Sultan, Vezaret makamı ve Halifelik makamından gelen talepler; İslam'ı tehdit ettiğini düşündüğü ezoterik batını gruplar, sapkın düşüncelere götüren felsefi yaklaşımlar, İslam dinini teolojik olarak zaafa düşüren kelami yaklaşımların eleştirilmesinin gerekliliği, kaçış ve inziva hayatı boyunca duyduğu kaygının kendisini telife yönlendirmesi, eserlerinde inşa ettiği ehl-i sünnet ve'l-cemaat itikadının tehdit ve tehlike ile olması gibi konulara dayanmaktadır.

Gazali'nin eserlerine kronolojik olarak bakarsak, ahirette faydalı olabilecek salih amelleri anlatan **Mizanü'l-Amel** kitabı mutluluk, mutluluğa ulaştıran bilgi, mutluluğun amacı ve merhaleleri, nefis temizliği v.b. gibi başlıklar altında kaleme alınmıştır. Dünya ve ahiret saadatinin ilim ve amele bağlı olduğunu işte bu amellerin hangisi olduğunu anlatmak için bu kitabı kaleme almıştır.

Yunan felsefesine o kadar muhalefetine rağmen Gazali mantıktan başka ilim için bir ölçüde tanıımıyordu. **Miyârü'l-İlm** kitabını tam da bu yüzden kaleme almıştır. Bu eser de bir önsöz ile dört bölümden oluşmaktadır. İmam Gazali, önsözde eseri özel amaçla kaleme aldığını belirtmektedir. Kitabın yazılmasındaki özel amaç "Tehâfütü'l-Felasife de geçen felsefi terimlerin anlaşılmasını sağlamaktır. Eserin özellikle üçüncü bölümünde tabiiyyât, riyaziyyât ve ilâhiyyât disiplinleri esas alınarak alfabetik sıraya göre düzenlenmiş olan terimlerin tanımları verilmekte, dördüncü bölümde de "Ahkâmü'l-vücûd ve levahikuha" başlığı altında klasik mantığın on kategorisiyle metafiziğin temel kavramları açıklanmaktadır.

Gazali'nin Ta'îmiyye olarak da anılan Nizârî-İsmâîlî Şiîlerine yönelik bir eleştiri olarak kaleme

aldığı **el-Kıstâsü'l-Müstakîm**, din söz konusu olduğunda akli kullanmaya karşı olan bir mezhebin sıkı takipçisine akli kullanmanın ölçüsü ve gerekliliğini ustaca anlatmaktadır.
. K

İbâdın adından da anlaşıldığı gibi, Gazali burada doğru yolu/sırat-ı müstakimi tanımlamıştır. İslam dininde masum imamın Resulullah (s.a.v.) olduğunu söylemiştir. Gazali, masum imamın günah ve kusurlardan beri/uzak olamayacağını ifade etmiştir. Günah ve kusurlardan beri/uzak olduğunu iddia eden kişinin de öğreticiliğine ihtiyaç olmadığını belirtmiştir. Gazali bu kitapta Batınilerin talim görüşünü de eleştirmektedir. Masum imam ve onun talim vazifesinin asılsız ve geçersiz olduğunu bu yüzden batınilüğün İslam'la alakasının olmadığını söylemiştir.

Gazali **Mişkâtü'l-Envar** adlı eseri İbni Sina'nın görüşlerine dayanan nur/ışık felsefesi içermektedir. Yunan felsefesinin ve Yeni Eflatunculuğun etkileri bu eserde belirgindir. Kelâmî ve felsefi izahların bir yerde kuru ve soğuk havasına irfanî/tasavvufî bir sıcaklık katan, hatta kelâm, felsefe ve tasavvufu belli bir düzeyde birbiriyle buluşturan ender eserlerden biridir. Eserde bilme ve olmanın ne anlama geldiği konusu varlık-bilgi-marifet ilişkisi bağlamında, dinî duyarlılık açısından son derece hassas noktalara temas edilerek ortaya konulmaya çalışılmıştır. Kısaca, Gazâlî gibi kılı kırk yaran biri olmanın yanında, aynı zamanda bir o kadar da mükâşefe tecrübesine açık bir gönle sahip bir şahsiyetin kafa ve gönlünden süzölmüş bu eser, konuyu ele alış tarzı ve vurguladığı hususlar açısından son derece ayrıcalıklı bir yer ve öneme sahiptir.

“Mişkâtül Envar (Nur Metafiziği) adlı eserin konusu Nur Suresi 35. ayettir. İmam Gazali bu eserinde, ‘Allah göklerin ve yeryüzünün nurudur’ ayetini zahiren anlattıktan sonra tasavvufi ve felsefi açıklamasını mişkât, zücade, misbah, zeytinyağı ve ağaç ifadeleri üzerinden yaparak idraklerimize sunmuştur.

Eserde varlığa dair açıklamalar sistematik bir şekilde ele alınmıştır. Önemlidir çünkü Suhreverdi, İbn-i Arabi ve bütün Osmanlı uleması, varlık meselesini Gazali'nin oluşturduğu bu sisteme ve bu terminolojiye dayandırmışlardır. Burada kullanılan terminoloji İmam Gazalinin, icat ettiği bir terminoloji değil insanın varlık karşısındaki konumunun biraz daha sistematize edilmiş halidir. Eserin hacmine göre muhtevası/içerdiği mana çok derindir.

İmam Gazali bu eserinde varlığı üç mertebede ele almıştır. İlk önce ayet-i kerimedeki zahiri anlatımı okuyucuyla paylaşmış ikinci olarak, kullanılan tabirleri biraz felsefi biraz tasavvufi tarafıyla irdelemiştir. Son olarak nur-zulmet ayrımını daha derin analiz ederek bir hizmet

gerçekleştirmiştir.

Özet olarak anlatacağımız bu eserde kullanılan temel tabir 'Nur'dur. Anlamayı kolaylaştırmak için 'nur' kelimesinin yerine 'varlık' kelimesini koyabiliriz. O zaman İmam Gazali'nin anlatmak istediklerini ana hatlarıyla çözmüş oluruz.

Nur Metafiziği olarak ifade edilmiş olan Mişkatül Envar; Hakiki nurun/varlığın Allah Teala olduğu ve Nur/varlık isminin başkasına ancak mecazen verilebileceği hakkındadır.

Burada ilk basamak; nurun avama göre açıklanması, ikinci basamak; havassa göre açıklanması, üçüncü basamak ise; havassul hassın derinliğinin dikkate alınarak açıklanmasından ibarettir. Bu derecede 'Hakikat' artık en yüksek nur olarak açık seçik ortaya çıkmış olur.

Gazali **el-İktisad fi'l-İtikad** adlı eserinde kelam tartışmalarını tevil etmeye, meşruiyetini ilan etmeye; Allah'ın zat ve sıfatları konusunu yine nübüvvetin ispatı ve çeşitleri gibi konuları ele almaktadır. Diğer bir kelam kitabı olan **İlcamu'l-Avam**'da ise Allah'ın zatı, sıfatları ve fiilleri alanında ehli sünnet vel cemaatin haklılığını savunmuştur. Sofistike kelami tartışmaların halk için zararlı olacağını söyleyerek halktan gizlenmesi gerekliliğini söylemiştir.

Kelami eserlerinden diğeri olan **Faysalü't-Tefrika**'da Eşarilik başta olmak üzere bütün mezheplerin görüşlerinin makbul olduğunu ancak onlara karşı çıkmanın insanı dinden çıkarmayacağını iddia etmektedir. Bu arada Peygamberi inkar etmenin insanı küfre götüreceğini, peygamberi kabul ve tasdiğın de insanı imana götüreceğini savunmaktadır. Böylelikle farklı mezhepler arasındaki birbirlerini küfürle itham mevzuuna da karşı çıkmıştır.

Bilindiği gibi, Gazali Bağdatta nizamiye medresesinde başmüderis olarak görev yapmaktaydı. Nizamülmülk Gazali'ye sadece başmüderislik görevi vermemiş aynı zamanda Batınılk aleyhinde bir takım kitaplar yazması talimatını da vermiştir. el- Munkız adlı kitabından anlaşıldığı kadarıyla Abbasi Halifesi Mustazhiri de mezhebin mahiyeti ve iç yüzünü ortaya çıkaran bir kitap yazması için Gazali'ye kesin bir emir vermiştir. Gazali'nin zaten böyle bir niyeti de olduğu için bu emir ve talimatlar Gazali'nn hoşuna gitmiştir. (el-Munkız, 44) Gazali, bu görevi nedeniyle Batılilik

hakkında başta Hasan Sabbah'ın "Fusulu'l-Erbaa/Dört Bölüm" ve "Sergüzeşti Seyyidina" kitapları olmak üzere birçok kitabı inceleyerek 1095 yılında önce Batınlık mezhebini tanıtan kitabı olan **Fedaihu'l-Batıyye el-Mustazhiri**yi yazmış; daha sonra da bu mezhebi ağır eleştiren

Kavasimü'l-Batıniyye

adlı kitabı kaleme almıştır. Daha sonra Bu iki kitap o kadar etkili oldu ki kısa zaman sonra İslam dünyasında Batınlığın etkisi çok azaldı. el-Kıstâsü'l-Müstakîm ve el-Munkız mine'd-Dalal adlı kitaplarda da batınlık konusunu ele alıp ilave açıklamalar yapmıştır.

Gazali zamanında Hasan Sabbah gizli bir teşkilat kurup, etrafındaki fedailerle dehşet saçan hareketlere girişmişti. Kendini de masum, hata etmez ve günahsız imam diye tanıtmıştı. Bu durum İslam dini için hem inanç bakımından hem de siyasi bakımdan tehlike oluşturmıştı. Onların diğer ilkeleri olan talim ise, birliği temin etmek için bir İmam-ı Masuma bağlanmak ve bütün bilgileri ondan öğrenmek gerektiği şeklindeydi. Gazali, onlara karşı Müslümanların imamı masumu Hazreti Muhammed Alehisselam'dır, biz Allah tarafından ona indirilen Kur'anı Kerim'e ve onun sünnetine bağlıyız diyerek Batınlığı kesinlikle reddetmiştir.

Aslında kitaplarında açıkça bahsetmese bile Nizamülmülk'ün Gazali'ye vermiş olduğu görevler Batınlıktan ibaret değildir. Moğol ve Haçlı tehdidi altında bulunan İslam dünyasının birlik ve beraberliğe her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyması nedeniyle Gazali'den Müslümanlar arasındaki ihtilaf ve kavgaları arttıran felsefe aleyhinde kitap yazmasını istemiştir. Buna bağlı olarak Gazali'nin ilk olarak ele aldığı ve araştırdığı konu felsefe ve İslam filozoflarının görüşleri oldu. el-Munkız adlı eserinde Gazali'nin bir taraftan 300 öğrenciye ders verdiğini ve arta kalan vakitlerinde de neredeyse 3 yıl boyunca felsefeyi araştırdığını öğrenmekteyiz. (el-Munkız, s.22) Gazali bir görüş, felsefe veya yaklaşımı eleştirmeden önce o konu hakkında mutlaka detaylı bilgi edinirdi. Bu münasebetle Rumca öğrenerek Yunan felsefesini inceledi. Yunan ve İslam filozoflarına ait kitapları toplayıp hepsini "

Mekasidü'l-Felasife

" adlı kitabında özetledi. Bu kitabı, İbni Sina'nın Danişname-i Alayi kitabının Arapçaya serbest bir çevirisi gibi bir görünüm arz etmektedir. Daha Sonra bu görüşleri "

Tehafitü'l-Felasife

" adlı kitabında filozofları eleştirdi. (el-Munkız, s.33) Gazali'nin Tehafüt kitabı ile birlikte bir tehafüt geleneği başladı. Ne yazık ki bu gelenek ve Gazali'nin başlattığı tartışmalar İslam dünyasında felsefe ve bilime belki Gazali'nin bile beklemediği ve istemediği kadar zarar verdi.

Bazı kesimler Gazali'nin f [elsefeye](#) karşı verdiği mücadele ile İslam dünyasında felsefi düşüncenin gelişmesini önlediğini düşünmektedir. Yunan felsefesine karşı yazdığı kitaplar sonucunda [İbn-i Rüşd](#) , [İbn-i Tufeyl](#) ve [İbn-i Bacce](#) gibi düşünürler felsefeyi ona karşı savunmak ihtiyacı duydular. Gazâlî felsefe öğrenerek ve felsefi yöntemler kullanarak felsefecilerle tartışmış, sert eleştirilerini reddiyeler şeklinde yazarak

Aristoteles

İbni Sina

ve

Farabi

'nin üzerine yönelmiştir.

Gazâlî'nin

felsefeye

yönelik olumsuz tutumuna karşılık

İslam

din

bilimlerine ait problemlerin çözümünde

mantıktan yararlanılmasını önererek

bu disiplinin İslam dünyasında varlığını sürdürmesini sağlamıştır.

Gazali'nin en mühim yönlerinden biri felsefeyle olan ilişkisidir. Onun felsefe çalışması İslam düşüncesinde ve ilahiyat alanında kendisinden sonra gelen düşünürlerin ve düşünce alanlarının her birinde etkili olmuştur. Bu konuda kullandığı metotla felsefesine karşı olduğu Aristo mantığını kabul ederek ve felsefeyi yakından tanıyarak felsefe tenkitçiliği şeklinde ortaya çıkar. Gazali'nin bir felsefe tenkitçisi olarak İslam dünyasında derin etkisine ek olarak onun, şüphe hakkı götürür prensibiyle Fransız düşünür Descartes'a, sebep-sonuç arasında zorunlu bir bağıllık yoktur düsturuyla David Hume'a ve aklın bütün meseleleri kavrayamadığını ileri süren ilkesiyle de Alman düşünür Kant'a öncülük ettiği söylenir. Gazali'nin felsefeden amacı, dinin felsefeden üstün olduğunu göstermektir.

Gazali'nin gizlendiği dönemde kaç tane eser kaleme aldığı bilinmemekle birlikte tabii ki **İhyau Ulumu'd-Din**

adlı eseri İslam dünyasına damga vurmuştur. Bazı İslam alimlerine göre: "Bütün İslami eserler ortadan kaldırılsa ve sadece İhya kalsa bile muhtemelen Müslümanlar itikadi, ameli ve ahlaki sorun yaşamayacaktı." İhya var olan şekliyle din, bilim ve ahlak alanında yazılmış en önemli eserlerden birisidir. Gazali'nin fakihlerin İslam yorumuna rağmen onların konuları ele alış tarzlarını bir kenara iterek yeni bir yaklaşım sergilediği "

İhya" kitabı bu pasif itirazcının İslam'da dini düşüncüyü güncellemek için yeni bir dil, yeni bir yol ve yeni bir yöntem sunmaya çalıştığı bir ders mahiyetindedir.

Gazali'nin Bağdad'a dönmeden önce Şam ve Kudüs yolculukları sırasında İhya'nın bütün bölümlerinin bitmiş olması mümkün değildir. Zira Bağdada döndükten sonra İhya'nın bazı bölümlerinden bahsetmişti. Gazali'nin

40 ayrı kitaptan oluşan İhyayı

Gazali'nin Önemli Eserleri

Prof. Dr. İlhan Yıldız tarafından yazıldı.

Pazar, 24 Aralık 2023 12:35 - Son Güncelleme Cuma, 02 Şubat 2024 16:12

kapsamlı bir eser olduğu için zamana yayarak yazmıştır. (Bedevi, Müellefatü'l-Gazali, 307-312)

Gazali yaşamının son kısmında **el-Munkız mine'd-Dalal** adlı eserini yazmıştır. “Sapkınlıktan Kurtuluşa” anlamına gelen bu biyografik ve metodolojik eserinde Gazali, Müslümanların kurtuluşu konusuna kafa yormuş ve çözüm önerilerinde bulunmuştur. Gazali'nin kurtuluşa giden yol arayışının sebebi farklı zümrelerin kendi inanç ve düşüncelerinin hakikat olduğunu iddia etmeleriydi. Bu iddialar, İslam dünyasında ihtilafları derinleştiren bir takım gruplaşmaların başlamasına neden olmuştur. İslam dünyasının bu heterojen yapısının homojen bir hüviyete kavuşturulması projesi, devletten gelmiş olsa bile, Gazali'nin de gönlünden geçmekteydi. Kurtuluş teorisi olarak adlandırılan bu projeyi Gazali, bizzat kendi yaşamında karşılaştığı “şüphe”, “bunalım” ve nihayet “zihnini aydınlatan ışık” kavramları ile anlatmaktadır. Bu süreçte bilginin kaynağı ve bilginin sağlam temellere oturtulması için Gazali'nin yoğun çaba sarf ettiği görülmektedir. Gazali, kelimadan istifade edilebileceğini, Bâtınliliğin zındıklık olduğunu, felsefenin filtrelenmesi gerektiğini ve nihayet tasavvuf yolunun hakikat olduğunu söylemiştir.

Not: Bu yazı makale, köşe yazısı vs. gibi akademik bir yazı değildir. Sadece ders notu olarak kullanılmaktadır